

<https://doi.org/10.62837/2024.7.96>

ABIYEVA VALIDA G.

vabiyeva@amu.edu.az

MƏMMƏDOVA Z.Ə.

zmamedova@amu.edu.az

SAFIXANOVA AFAT H.

asefixanova@gmail.com

Azərbaycan Tibb Universiteti

İNGİLİS DİLİNDƏ ALINMA SÖZLƏRİN TARİXİ VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ QARŞILIĞI XÜLASƏ

Açar sözlər: ingilis dili, tarixi, dövrü, alınma sözlər.

İngilis dili lüğət tərkibi zəngin olan dillərdən biridir. Müasir ingilis və Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi çox tarixi bir yol açmışdır. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində alınma sözlərin tarixi və təsiri bəriş şəkildə göstərilmişdir. Dil heç vaxt sabit vəziyyətdə dəyişməz qalmır. Müəyyən mərhələlərlə dəyişikliyə məruz qalır. Bu vəziyyəti ingilis və Azərbaycan dillərində də müşahidə etmək mümkündür. Ölkənin həyatında baş verən bütün yeniliklər, dəyişikliklər, ətraf aləmdə müşahidə olunan hallar istənilən dilin lüğət tərkibində əks olunur. İngilis dilinin lüğət tərkibi elə bir əsərdir ki, zənginləşir və zənginləşməkdədir. Bu dəyişikliklər hər bir sahədə özünü göstərir. İqtisadiyyatda, siyasətdə, kənd təsərrüfatında, idmanda, dində, hətta məişətdə müşahidə olunan vəziyyətlərin dilin lüğət tərkibində əks olunması həmin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə şərtlərdən vasitələrdən biridir. Dünya dillərinin demək olar ki, hamısının baxmayaraq qətiyyətlə sözləmək olar ki, bütün dillərdə alınmaların sayı alınma səbəbdən alınma tarixləri eyni deyildir. Müşahidələr göstərir ki, ingilis dili xarici təsirlərə həmişə məruz qalıb. Tarix ərzində həm ingilis, həm də Azərbaycan dilləri fərqli dillərdən kifayət qədər söz götürülmüşdür. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində ərəb, fars, fransız, rus dillərində alınma sözlər mövcuddur.

İngilis dili analitik dil olduğundan cümlə həmin dilin ən başlıca vahidi hesab olunur. Cümlələr sözlərdən tərtib olunur. Dilin lüğət tərkibinin sözlərlə zənginləşməsi əsas yer tutur. Sözlərdən fərqli mövqedən təhlil etmək olar. Onlar çox aspektli və çox cəhətlidir. Sözlər dilçilikdə işləndikdə xalqın təfəkkür tərzini, məişət və təsərrüfat həyatı ilə bağlı olaraq ilkin mənasını genişləndirir, yeni məna çalarları yaranır, müxtəlif formalarda işlənir və söz formasını həmişə dəyişir. Bu proses dildə həmişə davam edir və bu da sözlərin forma və məna münasibətlərinə təsir göstərir. Bu səbəbdən də dildə sözlərin mənalının genişlənməsi, köçürülməsi, müxtəlif istiqamətlərdə dəyişməsi müşahidə edilir. Dildə mövcud olan sözlərin hesabına həm də kənardan dilə daxil olan sözlərin hesabına gündən günə zənginləşir və genişlənilir.

Alınma sözlər istənilən dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində iştirak edir. Elə bir dil yoxdur ki, onun lüğət tərkibi yalnız ön sözlərdən ibarət olaraq formalaşmış olsun. Əks halda o dilin inkişafından bəhü etmək olmaz. İstənilən dilə kənardan gələn söz həmin zəifliyi anlamını vermir. əksinə o dildə olan inkişafı göstərir. Dövr inkişaf edirsə, dildə mövcud olmayan sözün kənardan dilə daxil olması hesab edilmir. Başqa dillərdən alınmış bir çox sözlər öz qrammatik xüsusiyyətlərini nümayiş etdirə bilər. Belə ki, ingilis dilində latın-fransız dillərindən keçmə sözlərin lüğətlərinin öz morfoloji sistemi var. Bu sistemin analogiyası yeni sözyaratmaga gətirir. Məsələn, ingilis dilində *mutious*, *mutimy*, *mutinner* kimi sözlər latın fransız dilindən törənmişdir. Fransız dilindən ingilis dilinə keçmiş *mutin* sözündən *mutine* sözü əmələ gəlmişdir. Bu zaman əsas həmin sözlərin olan dildə möhkəmlənə bilməsi, işlənməsi, sabitlərə bilməsidir. Burada alınma sözlərin mənimsənilmə xüsusiyyəti də diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Fonetik, leksik və qrammatik mənimsəmə əsas rol oynayır (1, səh.33-39).

Diqqət yetirsək görərik ki, ingilis dilindən dilimizə keçən bir çox sözlər məhz fonetik mənimsəmə nəticəsində dilimizdə sabitləşmişdir. Məsələn, ingilis dilində *meeting* Azərbaycan dilində *mitiq* kimi fonetik mənimsəməyə məruz qalmışdır və yaxud fransız dilindən Azərbaycan dilinə keçmiş *palto*, *jaket* kimi sözlər leksik mənimsəmə əsasında dilimizdə işlənir. Qrammatik mənimsəmə isə ingilis dilindən dilimizə keçmiş *sport* sözü mənşə dilində hallana bilməsi baxımından qrammatik cəhətdən mənimsənilmə dilimizdə hallana bilər. Azərbaycan dilində sözlərin dildaxili və diltəxarici amillərin təsiri ilə formalaşır. Dildən kənar amillə bağlı olub alınan sözlər xalqın tarixi, elm və texnikanın inkişafı, xalqlararası əlaqə ilə bağlıdır. Məhz bu amillər nəticəsində dil yeni sözlərlə alınmalarla zənginləşir. Məsələn, dil tarixlərinin qədim dil nəzəriyyəsinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, koreya dili qədimdə türk dilləri ilə bir kökdə birləşir, bu amil xalqların tarixi ilə bağlı ola bilər. Lakin müasir səviyyədə Koreya dilindən Azərbaycan o cümlədən ingilis dilinə müəyyən sözlər keçmişdir ki, bu sərf elm və texnikanın inkişafı ilə bağlıdır. Nümunə üçün *Sumsung* və *Hundai* sözlərinə nəzər salaıq. *Sumsung* və *Koreya* dilində *sam* – üç, *sung* – ulduz deməkdir. Hazırda *Samsung* sözü həm ingiliscədə, həm də Azərbaycanda da bir çox məişət cihazlarının adı kimi sıx işlənir. Cənubi Koreya şirkəti olan *Sumsung* öz məhsullarının keyfiyyətlərinə görə dünyada o cümlədən Azərbaycanda da tanınır. Azərbaycan dilinin leksikasında alınma sözlərin sayı artmışdır. Buna həmçinin iqtisadi mədəni biznes əlaqələri siyasi əlaqələr mühüm rol oynayır. Dilimizə alınmaların gəlmə mənbələlərindən biri qonşu dillərdir.

Dilçilər başqa dillərdən alınma sözlərinin iki üsulla təqdim edir. Alınma, yəni vasitəsiz keçən sözlər. Bu cür sözlər bir dildən başqasına üçüncü dilin iştirakı olmadan keçir. Bu cür sözlər təhrifə uğrayır. Lüğət tərkibinin başqa dillər hesabına zənginləşdirə bilər.

- 1) Rus dilindən alınma sözlər: *traktor*, *kolxoz*, *samovar* və s.
- 2) Fars dilindən keçmə sözlər: *şəkər*, *karguzar*, *dilbər*, *xətkeş* və s.

3) ərəb dilindən fars dilinə fars dilindən Azərbaycan dilinə xeyli sözlər keçmişdir.

Dilə daxil sözlər ilk əvvəl dilin fonetik qanunlarını qəbul etməlidir. Dilin fonetik qanunauyğunluğunu qəbul etməlidir. Bu da həmin dilin lüğət tərkibində sərbəstlik qazanan sözlər hesab olunur. Azərbaycan dilinə rus dilindən gələn rus mənşəli sözlər əksəriyyət təşkil edir. Alman sözləri əlaqəsi – vurmaq apple – alma və digər sözləri də alınma sözlərə aid edilə bilər (2, səh.17-19). Tarixən dillər inkişaf edib yeni sözlərin əmələ gəlməsi vasitəsilə lüğət tərkibi genişlənməmişdir. Neologizmlər də burada əsas yer tutur. Bunlar da yaranma mənşəyinə görə fərqlənir. Dilin öz materialları əsasında yaranan yeni sözlər. Bu cür sözlər müstəqim və kalka olaraq bölünür. Dildə *ye i* yaranan sözlərin bir qrupu başqa illərdən keçən sözlərdir. Bu cür sözlərin işerisindən elələri də vardır ki, onlar başqa dillərdən, yəni dilin daha çox təmasda olduğu sözlərdən ibarətdir. Bu dilin daha çox təmasda olduğu sözlərdən keçir. Məsələn, vaxtilə fransızlarla ingilislərin söz əlaqəsi olduğundan fransız mənşəli sözlərə ingilis dilinə rast gəlmək mümkündür. Neologizmlər dilə keçdikdə ilk əvvəl gəldiyi dilin fonetik tərkibinə uyğun olaraq əslində olduğundan fərqli şəkildə işlənir. Sonralar həmin sözlər ya dildən çıxardılır, ya da əslində yaxın şəkildə dildə vətəndaşlıq qazanır. Bəzi sözlər də vardır ki, onlar əbədi dildə işlədilməsə də, danışiq dilində onlara rast gəlmək olar. Dil tariximizlə gələ bilər, yaxud kimsə nə etdiyini dəqiqliklə bildirmək istədikdə könüllü olar.

İngilis dilində nümunələr verək, *hang* (zərbə), *pop* (paneti whizz) bit sözləri kimi təkrarlanan əks səda verən sözlər əmələ gələ bilər. İngilis və ya Azərbaycan dillərindəki alınma sözlərin mənşəyini alınma sözlərin səbəbini qeyd etmək mümkündür. Yunan mənşəli sözlər demək olar ki, elmlərin vətəni sayılır. Bir çox terminlər elmi adları göstərmək və buna görə də bu terminlər dünyanın bütün dillərində işlədilir. Dilimizə rus dili vasitəsilə keçsədə yunan mənşəli sözlərə rast gəlinir. Terminlər və alınma sözlər və alınma sözləri ingilis yazıçılarının əsərlərində də görmək mümkündür və s. Şekspirin əsərlərində yaratdığı yeni sözlərin bir qismini təqdim etmək olar: (*accused*) müttəhim, (*addiction*) asılılıq, *aludəçilik*, (*amusement*) təəcüb, (*arouse* oyatmaq, doğurmaq, (*assassinate*) sui-qəsd, *blushing* (qızaran) *counless* – hesabsız, *critic* (tənqidçi), (*down*) sübh, *dan yeri*, *ellow dirsək* (*generous*) alicənab (*lahel*) etiket, *language* (yük), (*faded*) əzgin, (*majestik*) əzəmətli, (*worthless*) qiymətsiz (*scufee*) dava, savaq. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir ingilis dilində sözlərin əksəriyyəti müasir ingilis dilində işlədilən sözlərdir. Bu sözlər hələ də ingilis dilində işlənən sözlərdir. Beləliklə, bu qənaətə gəlmək olar ki, sözlərin çoxmənalılığı və ya polisemiya dildəki bir və ya digər leksik vahidin ilkin mənadan başqa yeni mənalarda işlənməsini şərtləndirir. Dil heç vaxt sabit vəziyyətdə qalmır. İnsan cəmiyyətini inkişafı və dəyişməsilə əlaqədar olaraq dil inkişaf edir və daima dəyişir. Bu vəziyyət ingilis və Azərbaycan dillərində də müşahidə etmək mümkündür. Hər dövrdə tələbinə uyğun olaraq yeni sözləri yaranır və zaman keçdikcə həmin sözlər arxaikləşir və onların başqa yeni sözlər əvəz edir (3, səh.22-

29). Azərbaycan dilində sözlərin alınması və hansı dillərdən alınaraq leksikologiyasındakı dəyişiklikləri nəzərdən keçiririk. Həmin sözlər ingilis dilindən alınaraq dilimizin lüğət tərkibinə daxil olmuşdur. İngilis dilində tarixən dəyişilərək sözlərin lüğət tərkibinə daxil olaraq zənginləşməsini qeyd etmək mümkündür.

Məlum olduğu kimi, *dog* sözü *cəm doc gena* kimi yazılmış və XII əsr əlyazmalarında latın dilində *canum* mənasında işlədilir. Onun əvvəlki mənşəyi və tarixi tam məlum deyil. Bir neçə il sonra *pig* sözünə ilk dəfə “Rahiblərin nizamnaməsi” əsərində təsadüf edilir. Onun qədim forması “*sevinc*” doqquz sözü idi. *Bad* (*pis*), *big* (böyük), *cut* (kəsmək), *fog* (duman), *lad* (gənc oğlan) və *lass isə* (gənc qız) kimi naməlum sözlər ilk dəfə XII-XIV əsrlərdə işlənmişdir. XVI əsrdə *bet* sözü (mərc etmək), *crease* (qat salmaq), *durge* (biclik etmək), *hump* (belini bükmək), *job* (təsadüfi işdə işləmək) kimi sözlər lüğət tərkibinə daxil olmur, hələ də dildə işlənməkdədir. İngilis dilindən dilimizə daxil olan sözlər indi də aktiv şəkildə işlədilir. İngilis və yaxud Azərbaycan dilindəki alınma sözlərin mənbəyini alınma səbəbini dar çərçivə ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. İngilis dilində alınmaların mənbəyini – coğrafi hüdudu genişləndirmişdi. İngilislərin dünya siyasətində oynadığı rolun da sözlərin alınmasının mənbələrinin geniş olmasını təmin edir. İngilislərin Hindistanı uzun illərdə müştərəkliyə çevirməsi, ingilis dilindən Hind dili müəyyən sözlərin keçməsinə səbəb olduğu kimi əksi də olmuşdur. Hind dilindən ingilis dilinə bir çox sözlərin keçməsinə qeyd etmək mümkündür. Belə alınmalara nümunə olaraq, *tanker*, *kater*, *round*, *korner*, *lənf rover*, *start*, *caz*, *keks*, *adapter*, *lift*, *tunel*, *telleayp*, *baykot*, *barkod*, *eskalator*, *tennis*, *cross*, *rels*, *spidometr*, *nakaut*, *boks*, *klub*, *radar*, *kloun*, *çempion*, *intervyu* və s. kimi sözləri misal göstərmək olar.

Azərbaycan dilində bu ingilis dilindən alınma sözlər geniş istifadə edərək, dilimizin tərkibinə daxil olmuşdur. Qeyd etdiyimiz kimi müstəmləkə siyasətin bir dilə alınmaların gəlməsinin səbəbi ola bilər. Azərbaycan da tarixən ərəblərin müstəmləkəsi olması səbəbindən dilimizə ərəb sözləri keşmişdir. Azərbaycan dilində islam dini ilə bağlı demək olar ki, bütün sözlər ərəb mənşəlidir: *dua*, *namaz*, *cənət*, *cəhənnəm* və s. sözlər dilindən dilimizə daxil olmuşdur (4, səh.5-8). Azərbaycan dilində Alman dilindən keşmiş alınmalara diqqət yetirmək onların dilimizdə vacib olduğunu qəbul edə bilərik. Məsələn, *rentabel*, *konfreder*, *benz*, *porşe*, *opel*, *mercedes*, *feldşer*, *anşlaq*. Bu sözlər dilimizə daxil olaraq işlək halına gəlmişdir. Təbii ki, hal-hazırda həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində alınma sözlərdən istifadə edilir. Lüğət fonumuzda sabitlərin bir çox ərəb mənşəli sözlər təhsillə bağlıdır. Məsələn, *maarif*, *elm*, *mədrəsə* və s. Qətiyyətlə söyləmək olar ki, ingilis dili dünyada aparıcı dil, iqtisadiyyatın, ticarətin, siyasətin dili olmasına, yayılmış bu dildə danışıqların sayının çox olması və digər üstün cəhətlərinə baxmayaraq Azərbaycan dili Türk dilinin bir qolu kimi heç də ingilis dilindən geri qalmır. Müəyyən iqtisadi, siyasi üslub olmasına rəğmən Azərbaycan dilində də alınma sözlərin geniş işlədilməsi göstərilmişdir. Digər xarici dillərdən alınma sözlərin istifadə edilməsi həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində labüddür. Alınma sözlərin

hər iki dildə yerində işlənməsi əslində həmin dilin inkişafının nəticəsidir. Alınma sözlərdən istifadə bizim gündəlik leksikonumuzda mövcuddur.

Сафиханова Афат Г.

Абиева Валида Г.

Мамедова Земфира А.

**ИСТОРИЯ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ В АНГИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ
ЭКВИВАЛЕНТЛВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ
РЕЗЮМЕ**

Ключевые слова: лингвистика, словарный запас, заимствованные слова, грамматика.

В этой статье речь идет об изучении словарного запаса посредством английских заимствованных слов. Некоторые из заимствованных слов входят в словарный запас и используются в повседневной речи. Слова, попавшие в английский язык в ходе торговых контактов еще на континенте. Древние племена предки англосаксов, населявшие северную часть в английском языке немногочисленны и лексике тоже низких. Кельтские языки возможно повышали на возникновении системы времен continuous, отсутствующей в других германских языках. Английский язык еще в раннем средневековье принял большое количество заимствований из скандинавских языков. Самый массовый поток заимствований средневековья после нормандского завоевания. В новое время в язык вошло больше количество ученых латинизмов и новых заимствований из континентальных языков. Современный английский язык является продуктом длительного исторического развития лексика, грамматический строй и языковой состав. Заимствованные слова в английском языке претерпели исторические изменения и приобрели уникальные качества. Эти изменения проявлялись в фонетическом, так и в лексической форме. В этой статье мы говорили об увеличении словарного запаса как английского, так и азербайджанского языков за счет заимствованных слов.

Safhixanova Afet H.

Abiyeva Valida G.

Mamedova Zemfira A.

**THE HISTORY OF BORROWED WORDS IN ENGLISH AND THEIR
EQUIVALENT IN AZERBAIJAN
SUMMARY**

Key words: language, borrowed, words Azerbaijani, period equivalent, situation.

The article deals with the borrowed words in the English and Azerbaijan languages. Thus it becomes clear that the plurality of words or the fact or that lexicon

in the language of the polysemy originates in the new meaning of the original meaning. Language is not considered to be in the same position the language is getting developed and changed developing on the development of people's society. "This situation is observed in the language of English and Azerbaijani". New words are formed in each language's word stock according to the requirements of the current period. Some words become archaic and they are replaced by new words. Observations show that the English language has always been open to external influences. Throughout the history the English and Azerbaijani languages have borrowed many words from different languages. It should be emphasized that the main part of the English language vocabulary is of Latin and French origin. The Azerbaijani language is also known to have taken many words from Arabic, Persian, Greek and others.

ƏDƏBİYYAT

1. Allbert C.B. and Thomas "A history of the English language". London, 1978
2. Babayev A. "Dilçilyə giriş". Bakı, 2012.
3. Gelderen Elly "A history of English language". Amsterdam, 2006.
4. Hogg R. "The history of English language". Cambridge, 1992.

Rəyçi:

prof. Məmmədova Z.Ş.